

БОБУРИЙ ХУКМДОР ЖАЛОЛИДДИН МУҲАММАД
АКБАРШОҲ АДАБИЙ КЕЧАЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7398176>

Қораев Шерхон Пўлатхонович,
филология фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD),
СамДУ тадқиқотчиси.
+998 99 662 82 48, sherxonqorayev@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу илмий мақола тарихда машҳур бўлган Акбаршоҳ адабий кечаларига бағишланади. Мумтоз адабиёт тараққиётига хизмат қилган бундай адабий мажлисларда шоирлар ижодий ҳамкорлик қилишган, ҳукмдор томонидан янги асарлар ёзилишига буюртмалар берилган, назм аҳли рағбатлантирилган. Энг аҳамиятлиси, адабий мажлис ўтказган ҳукмдорларнинг кўпчилиги шеър ёзган ва ўз газалларини шеър йиғинларда ўқиб, шоирларни шеърларига назира ёзишга чорлашган.

Калит сўзлар: Адабий муҳит, “Буюк Акбар”, қасида, мушоира, сарой шоирлари, шеърый мусобақа.

ANNOTATION

This scholarly article is dedicated to the literary nights of Akbarshah, the great Baburi ruler of India, who is famous in history. At such literary gatherings, which served the development of classical literature, poets collaborated creatively, the ruler commissioned orders to write new works, and poets were encouraged. Most importantly, most of the rulers who held literary meetings wrote poems and read their ghazals at poetic gatherings, encouraging poets to write nazira to their poems.

Keywords: Literery environment, Great Akbar, qasida, mushaira, palace poets, poetry contest.

Жаҳон адабиётшунослигида муайян миллат маънавий меросига, илм-фан тараққиётига улкан ҳисса кўшган адабий жараёнларни ўрганиш адабиётшуносликнинг адабий-эстетик категорияси сифатида ўзига хос илмий-назарий аҳамиятга эга. Бинобарин, адабий жараёнлар, бадий асарлар таҳлили, турли методлар асосида матннинг талқин тамойилларини ўрганиш ва илмий-эстетик тафаккурни шакллантирган асосларни белгилаш адабиётшунослик ривожига ва такомиллигига замин яратади.

Дунё адабиётшунослиги тарихида адабий жараёнлар, адабий муҳитлар, сарой адабиёти вакиллари меросини тадқиқ этиш юзасидан олиб борилаётган изланишлар фан тарихи асосида унинг назарияси тараққиётини таъминлашга хизмат қилади. Бугунги Янги Ўзбекистонда Учинчи Ренессанс даври пойдевори барпо этилаётган бир пайтда дунё адабиётшунослигида юзага келган илғор методологик усуллар асосида миллий адабиётимиз мезонларининг янгича тамойилларини шакллантириш, ўзбек адабиёти тарихида сарой адабиёти ва адабий мажлисларни тадқиқ этиш ҳам долзарб аҳамият касб этади.

Ўзбек адабиёти тарихини ўрганиш ва уни янги маълумотлар билан бойитиш, айниқса, собиқ иттифоқ даврида синфийлик нуқтаи назаридан ўрганилмаган сарой адабиёти ҳамда ҳукмдорлар ҳузуридаги адабий мажлислар тарихини тадқиқ этиш, адабиётни умумадабий жараён билан боғлаб, муайян тарихий аспектда холис ўрганиш устувор вазифалардан бири. Мамлакатимизда ҳам мустақиллик йилларида ўзбек мумтоз адабиётини тадқиқ этишда улкан муваффақиятларга эришилгани ҳеч кимга сир эмас, жумладан, ҳукмдор-шоирлар ва сарой адабиёти вакиллари ижоди кенг кўламда ўрганилди, ижодкорларнинг девонлари нашр этилди. Албатта, ўзбек мумтоз адабиётининг катта қисми саройда яратилганидан ҳамда адабий йиғинлар миллий адабиётни ривожланишида муҳим омил бўлганлигидан келиб чиқсак, сарой адабиёти ва адабий йиғинларни чуқур ва ҳар томонлама ўрганиш пайти келди. Бинобарин ўзбек мумтоз адабиёти тарихи, адабий йиғинлар ҳамда мумтоз адабиёт вакиллари қолдирган адабий мерос ҳозирги кунда ҳам маънавиятимизни юксалтириш, ёшларимизни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашда ҳамда Янги Ўзбекистоннинг 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясидаги белгиланган таълим ва фан соҳасини янада ривожлантириш билан боғлиқ вазифалар ижросини таъминланишига хизмат қилади.

Ўтмишда Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг набираси Ҳиндистон ҳукмдори Акбаршоҳ (1542-1605) ҳам отаси Ҳумоюн Мирзо каби атрофига шоирларни тўплаб, адабий мажлислар ўтказишни хуш кўрган. Шу боис Аградаги бобурийлар саройида адабий муҳит шаклланган. Бундан ташқари, Акбаршоҳнинг саройига бошқа мамлакатлардан ҳам шоирлар таклиф этилган.

Акбар ўз даврининг адабиётсевар буюк ҳукмдори бўлган. Ҳақиқатан ўрта асрлардаги Ҳиндистон ҳукмдорлари орасида фақат Акбаршоҳгина “Буюк Акбар” деб аталган. *“Ҳинд тарихчиси доктор Прасал: Акбар Ҳиндистон тарихидагина эмас, балки бутун дунё тарихида ҳам энг буюк шоҳдир. Агар*

европалик ҳукмдорлар билан таққосланадиган бўлса, Акбар улугворликда ҳам, омадбарорликда ҳам улардан устун туради”[3: 93].

Мутрибий Самарқандий “Нусхайи зебойи Жаҳонгирий”да хабар қилишича, Акбаршоҳ бадий ижод билан шуғулланиб, гўзал шеърлар ҳам ёзган:

Гиря кардам зи гамат, мужиби хушҳоли шуд,

Рехтам хуни дил аз дида дилам холи шуд.

(Мазмуни: *Ғамингда йиғладим – кўнгил хушлигигимга сабаб бўлди, Кўзимдан юрак қонини оқиздим – юрагим анча бўшади.*)[1: 28]

Акбар саройида доимо адабий кечалар, мушоиралар уюштирилган. “Малик уш-шуаро” Ғаззолий Машҳадий бошчилигида туркий ва форсча шеър ёзадиган шоирлар адабий мусобақалар ўтказишган. Ёшлигидан олим ва шоир сифатида танилган Ғаззолий Машҳадий 1560 йилда ватанини тарк этиб, бобурийлар томонидан Жаунпурни бошқараётган Али Қулихон (“Хони замон”) ҳузурига йўл олади ва уни “Нақше бадеъ” номли қасидаси билан мадҳ этади. Али Қулихон қатл этилгач, Аграга Акбар саройига таклиф қилинади ва “Малик-уш-шуаро”лик мансабини эгаллайди. Подшоҳ саройидаги шеърый йиғилишларга бош-қош бўлади. Тарихчи олим Абдулқодир Бадауний ва шоир Абдулфайз Файзий Даканийлар Ғаззолийнинг шогирдларидан ҳисобланадилар. Ғаззолий 1573 йилда вафот этгач, унинг “Малик-уш-шуаро”лик ўрни учун 16 йил йирик шоирлар мусобақаси – танлови ўтказилади ва ниҳоят 1589 йили Файзий Даканий бу танловда ғолиб бўлади”[7: 338].

Ҳиндистон адабиётида XVI асрнинг иккинчи ярми Абулфазл ва Абулфайз Файзий – Фаёзий учун айни сермахсул ижод палласи бўлган. Саройнинг “малик уш-шуаро”си Абулфайз Даканий устоз шоирлар Низомий Ганжавий ҳамда Хусрав Дехлавийга таклид қилиб, ўз “Хамса”сини яратишга ҳаракат қилган. У ижодда биринчи бўлиб, қадимги ҳинд адабиёти сюжетларига мурожаат этган ва ҳаттоки Инжилни маснавий жанрида форс тилига ўгирган.

Ҳиндистонда XVI асрнинг иккинчи ярмида асли Марказий Осиёлик Урфий Шерозий, Назирий, Файзи Даканий сингари машҳур шоирларнинг номи билан боғлиқ адабий ҳамкорликнинг авж олиши “Сабки ҳиндий-ҳинд услуби”нинг шаклланиш даври бўлди.

Шу тариқа “Ништари ишқ”, “Тазкират аш-шуаро”, “Нафоис ал-маосир” каби бир қатор тазкираларда номи зикр этилган юртимиз олимлари ва бухоролик шоирлар – Мирзо Боқий Анжумий, Қилич Муҳаммад Балхий, Ғаюрий Ҳисорий, Жудойӣ, Сабухий, Чигатоӣ, Хўжа Хусайн, Мир Маъсумхон Беҳқорий, қози Муҳаммад Содик, Мир Абдулло – Васфий, Ханжарбек

Чигатоий ва Қосим Арслонлар Ҳиндистон фани ва адабиёти тараққиёти тарихида турфа асарлари билан ном қолдирдилар”[3: 146-147].

Сарой шоирлари Акбаршоҳга бағишлаб қасидалар ёзганлар ва шеърларини шеърят кечаларида ўқиганлар. Шу жумладан, Фахрий Ҳиравий Акбаршоҳнинг “фирдавсойин шарафли мажлис”ига шоҳга бағишланган қуйидаги қасидасини тақдим этган:

*Онки мизгуд садои табли у дар гуши чарх,
Навбати Султон Жалолиддин Муҳаммад Акбар аст.
Он шаҳонишоҳи фалакқадрийки, аз руйи шараф,
Шамсаи айвони қасраш офтоби ховар аст.
Онки дорад соғари у софи жоми Жам аст,
Онки наъли тавсанаиш ойинаи Искандар аст.
Бандаи дирини бобаш Ардашери Бобакон,
Чун дарояд бар дари иқбол шамси Навзар аст.*

(Мазмуни: Чархнинг қулоғига унинг табли овозини етказмоқчи бўлган киши, Султон Жалолиддин Муҳаммад Акбарнинг навбати дейди. Фалакқадри шаҳонишоҳ бўлганлигидан шараф юзидан, Саройи гумбази устидаги ой шарқнинг қуёшидекдур. Унинг май қадаҳи қўлида бўлган киши, аслида у Жам жомидир, Унинг асов отининг тақаси Искандарнинг ойинасидир. Эшигининг қадимги қули Ардашер Бобакондир, Иқбол қуёши унинг эшигидан кирса Навзар бўлар. Жанггоҳининг жангчилари Рустам ва Исфандёрдир, Лашкаргоҳининг қўриқчилари Ардавон ва Санжарлар.)[5: 537-538].

Шайбонийлар давлатининг машҳур шоирларидан Хожа Ҳусайн Марвий Бухородан Ҳиндистонга йўл олган ва Ҳумоюншоҳ хизматиға ўтган: “Ҳумоюн подшоҳ мажлисиға мушарраф бўлгач эса, толеъ юлдузи қуйидан юқорига ва ночорликдан бахт чўққиси сари йўналиб, иззат мақомида тургун бўлди. Баҳром размли ва Ноҳид базмли, Қуёш талъатли, Бўржис хислатли султонлар муҳаббати назари билан уни манзур тутиб, яхши хислатларига муштарий бўлиб, садрликнинг олий мансаби билан мумтоз ва сарафроз қилганлар”[6: 243]. Ҳумоюн Мирзо вафотидан сўнг Марвий маълум муддат Акбаршоҳ хизматида ҳам бўлиб, бобурий ҳукмдор мажлисларида ўз қасидаларини ўқиган:

*Акбари шоҳон Жалолиддин Муҳаммад онки ҳаст,
Нух сепехрй нилгун як хийма аз урдун ту.
То бувад руи замин оромгаҳи неку – бад,*

Дур бодо чаими бад аз орази некун ту.

(Мазмуни: Эй, шоҳлар Акбари Жалолиддин Муҳаммад бордир-Тўққиз нилгун фалак лашкаргоҳингдан бир чодирга баробар. То ер юзи яхши – ёмонлар оромгоҳи экан, Яхши юзингдан, илоё узоқ бўлсин ёмон кўзлар)[7: 244].

Бухоролик шоир Абдулкарим Нидоий “айтишларича, олий мартабали подшоҳ гозий Акбаршоҳнинг мулозамати шарафига мушарраф бўлгач, ҳазрати аълонинг қутлуг арзи(шеърый мажлиси)га бир рубоий етказди ва бу рубоийси подшоҳнинг таъбига жуда маъқул тушиб, Нидоийнинг бошидан олтин сочиш ҳақидаги жаҳон бўйсунувчи буйруқ чиқарди:

***Дарё ба гавҳар, фалак ба ахтар нозад,
Фирдавс ба салсабилу кавсар нозад.
Ошиқ ба караимаҳои дилбар нозад,
Кавнайн ба зоти шоҳ Акбар нозад.***

(Мазмуни: Денгиз гавҳар, фалак ахтар билан мақтанур, Жаннат салсабилу кавсар билан мақтанур. Ошиқ эса караимаи дилбар билан мақтанур, Икки олам зоти шоҳ Акбар билан мақтанур.)[2: 396].

Юқоридаги рубоий Акбаршоҳнинг адабий кечаларида ҳар гал ўқилганда, Нидоийнинг бошидан олтин сочилган.

Мутрибий Самарқандий “Тазкират уш-шуаро”да нинг ёзишича, Бухоро хонлигининг шоирларидан “Ғаюрий Ҳисорий Муҳаммад Ҳаким Мирзо (Ҳумоюннинг иккинчи ўгли) вафотидан сўнг Жамшид мартабали Акбар подшоҳнинг осмонўпар ўзангисида мулозими бўлди ва ул ҳазрат мадҳида яхши қасидалар, ёқимли шеърлар битди”[2: 577]. Санойй Машҳадий ҳам “бир оз муддат Жамшид мартабали хусрав Акбар подшоҳ хизматида бўлиб, ул шоҳ мадҳида шеърлар битган ва кўп меҳрибонликлар кўрган. (Мажлисда) Гўзал шеърлари ва етук қасидалари айтган”[2: 532]. “Хожа Ҳусайн Санойй сипеҳржойгоҳ, анжумсипоҳ шоҳаншоҳ Акбар подшоҳ ҳузурида зўр эътибор ва чексиз иззат топган. Аксар биҳиштойин суҳбати(мажлиси)да кўнгли яқинлик топган”[7: 129]. Шоир Урфий Шерозийнинг “кўнгили тўтиси Ҳинд шакаристони сари майл билдириб, Шероздан ўша томонларга кетган ва Жамшид мартабали, юлдуз сипоҳли хусрав Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳнинг қутлуг мажлисига етган. У ерда тўла эҳтиромни қўлга киритган”[2:438]. “Мавлоно Урфий Шерозий Эрон мулкидан Ҳиндистон

мулкига юз бурган. Жалолiddин Акбар мажлисларида бўлган. Мўтабар шоирлардан Шайх Файзий, Шайх Абулфазл, Хожа Хусайн Санoий ва бошқалар билан (мажлисларда) мушоиралар уюштирган”[7:127]. Акбаршоҳ шеърият кечалари иштирокчиларидан шоир Жаъфар ““Осафхон Жаъфарбек бахши” номи билан танилган. Ироқ Ажамнинг мўтабар шоирларидан (бири бўлган). Таъби покизаликда дунё ичра машхур (бўлган). Замон ҳодисалари ва ҳаёт воқеалари сабабли Ҳиндистонга кетиб, Жамшид мартабали, юлдузлар сонича лашкарли подшоҳ Акбар подшоҳнинг мулозимлари қаторидан жой олган ва саркор наввоб, халифатул маконнинг вазирлик мансаби унга топширилган. Хаёлотга тўла ашъори ва зилол сувдан софроқ гуфтори бор (эди):

**Жаъфар чу зи сўзи дил бар омад дудат,
Андухи наззорагий зи гам фарсудат.
Боре ба ҳавас фароғате мекарди,
Гар бахт наёзмудаи мебудат [2: 169-170].**

(Мазмуни: Жаъфар, дил ёнишидан чиққан эрса тутунинг, У гамли қарашларинг андуҳидан ҳамдир. Бир марта ҳавас орқасида роҳат топгандинг, Ахир бахтни имтиҳон қилмаганмидинг бир умр.)

Хулоса қилиб айтганда, Ўтмишдаги адабий жараёнларда мушоиралар муҳим ўрин тутган, яна ҳам аниқроғи, тарихда адабий жараён шеърият кечаси ёки шоирлар анжумани шаклида кечган. Мушоираларда шоирлар ўз асарларини тақдим этиб, ўзга шоирлар фикрини билишган, камчиликлар бўлса ўзгартиришган, назм аҳли бир-бирлари билан ижодий ҳамкорлик қилишган.

Мумтоз адабиётимизда бир қатор жанрлар, айрим шеърий санъатларнинг юзага келиши, шаклланиши бевосита адабий мажлислар билан боғлиқ.

Мухтасар айтганда, санъат ва адабиётга меҳр қўйган Акбаршоҳ ўз ҳукмронлиги даврида шоирлар иштирокидаги мушоира мажлислари ўтказишга, тарихий ва адабий асарлар яратилишига, шоирларни қўллаб қувватлашга алоҳида эътибор билан қараган. Шунинг учун шайбонийлар ва сафавийлар давлатларидан кўплаб шоирлар, яъни марказий осийлик назм аҳли Ҳиндистонга бориб, Акбаршоҳ саройига хизмат кирган. Акбаршоҳ томонидан адабиётга юксак эътибор – Ҳиндистондаги бобурийлар салтанатида мумтоз адабиёт тараққиёти ва шоирлар камолотига хизмат қилган. Бир сўз билан биз

Бобурийлар салтанати ҳукмдори Акбаршоҳ мажлисларини шеърят кечаларнинг “олтин даври” дейишимиз мумкин.

REFERENCES

1. Заҳриддин Муҳаммад Бобур энциклопедияси. Т.: Шарқ, 2014. –Б.774
2. Мутрибий Самарқандий. Тазкират уш-шуаро. Т.: Мумтоз сўз, 2013. – Б.624.
3. Низомиддинов Н. Буюк Бобурийлар тарихи (XVI-XIX аср). Т. Фан ва технологиялар нашриёти, 2012. –Б.550.
4. Сатимов Ф. Марказий Осиё ва Ҳиндистон тарихида Бобурийлар даври. Т.: Ғ.Ғулом номидаги НМИУ, 2008.-Б.516.
5. Фахрий Ҳиравий. Жавоҳир ул-ажойиб. Т.: Мумтоз сўз, 2014. –Б.192.
6. Шарафуддин Роқимий. Тарихи томм. Т.:Маънавият, 1998.-Б.156
7. Ҳасанхожа Нисорий. Музакири аҳбоб. Т.: Мерос, 1993.-Б.342